

jà, i tirant ja cap a la zona xipella de la Rib. Salada: «les *jiñéles*, igual que 'ls *tođóns*, són de color plom» (Ogegn, 1956); a l'alta ribera de Sort, tenim en la toponímia els dos quasi-sinònims: la *Coma del tođó* a Tornafort (cf. Roca-Paloma entre Llagunes i Soriguera, encara a la vista d'aquella (1959); «*todons*» a Rialb de Noguera (1959); «*todó*: paloma torcaz», CPol, *Vall d'Aneu*, p. 27; *Corralet del Tođó* dins el circ de Cabdella (1959); dins la Ribagorçana, *Roca del Tođó* a Aulàs, ja acostant-nos a l'alta vall (1957).

Al Sud només tinc nota de la zona ja prop del cat. or., però encara vaig sentir ben net parlar de *tođóns* en algun poble de les Garrigues (Pobla de Granadella, 1936); a Ulldemolins. encara occid., però a la bella ratlla, m'explicaven que d'una rocassa del Montsant «en diuen lo Colomer perquè s'hi ajoquen los *tudóns*». Però ja és més notable que continuï així, fins en els trajectes més agrests al llarg de l'Ebre: *tudóns* a Benifallet, on els companys de navegació deien adés així adés *kolóns fréstiks* (1923).

En el P. Val., la *o* és quasi unànime, i és el que ja recollia el xatívi Sanelo, c. l'a. 1800: «*todon*» (deixant-se l'accent en el tinter, però igual veiem «*tesco*: cuña» a la mateixa pàg.); net majorment en tant que ho fa amb *-n* en castellanitzar-ho en la definició: «*todon*, especie de paloma» (II, 52r); i EValor: JGiner posen *todó* en lloc de *tudó* del Dfa. (1950-55). En el Baix Maestrat *todó* (a Canet lo Roig, nota ms. de Joan B. Porcar, 1930). Personalment ja en tinc força notes a la zona Ports-Alt Maestrat: *tođóns* Sorita, Cinctorres, Ares del M. (1961).

Ni escassegen les de la zona Dellà Xúquer: *tođó* «colom salvatge» a Gorga (on hi ha un arbre gran i cèlebre, que dóna nom a una partida muntanyenca, «La Carrasca del *Todó*» (1962); oit adés *tođóns*, adés *kolóns frésteks* a Xixona (1963); al Pinós de Monòver hi ha un *Barranc des tođóns* (1963). En J. G. M. em comunicava el 1935 *tođó*, d'Alcoi i de Xixona; i, excepció valenciana única, més que més certa en tant que són d'allà ell i família, *tudó* a Albaida.

Si les illes menors poc interessen en el cas (puix que hi ha neutralització) —a Ciutadella, parlant-me de l'Estància dita *es tudóns*, m'explicaven «vol dir colom salvatge»—; molt més hauria d'orientar-nos Mallorca, i em consta que Fabra s'atengué al consell d'AMAlcover per fixar la grafia *tudó* en DOrt.; ja JMBover: «mall. *tudó*=cast. *paloma torcaz*» (*Noticia de la I. de Mall.*, 19), a. 1834; «*tudó*: auccell semblant al colom, però ab bec pla» en el dicc. del llucmajorer Figuera; i en efecte així ens consta que ho pronuncien, els segadors de Lluçmajor (BDLC XIV, 212).

En conclusió, pel que fa al català: la *-o-*: hi ha dominat sempre, des d'antic, i en els parlars que distingeixen *o* de *u*; però amb bastantes excepcions de *u* en textos i parlars que no neutralitzen.

El mot ha estat sempre estrany a les altres llengües peninsulars (car qui sap d'on ve «*todonus*: gallo», tan vagament identificat, en el Gloss. de Toledo, c. 1400, arag.). I a penes conegut al Nord dels Pirineus (res d'això en les terres d'Oil; degué, però, existir a l'E.

Mj. en el Llenguadoc, no sabem si amb gaire extensió ni amb quina durada), car n'hi ha una sola dada, a la Tarifa de Nimes, de c. 1300: «per una galina ---, per piçon ---, per colomb roquer, 10 dr.; *todon* gros, 20 dr.» (PDPF VIII, 256a).

A l'Aran, on se'n parla força i ja Condò (centre de la vall) registrava «*tudú*: tudó; home astut»;² interessant-m'hi, el vaig comprovar ben conegut, i usat a tota la vall, menys la part baixa; no sortí a l'exhaustiva enquesta del Toran, 1924, i a Bossost el declarà desconegut el millor observador aranès, 1925; tampoc hi respongueren en les ràpides enquestes de Benós, i fins Casarill i Garòs, sí des de Vilamòs (*tudús* pl.) per amunt; però fora d'aquest poble, pertot, a Montgarri, Salardú, Unya, Gessa, Arties, Escunyau, Vila, el donaren accentuat *túdu*; plural *túdu*s a Bagergue (1926-1934); precisant: «és molt buscat» (Arties); «hi ha tres menes de coloms silvestres: *sizéla*, *perença* i *tudú*, que és de carns negres» (Gessa, 1926), «més gran que la paloma» Montgarri. El que pot inspirar certa desconfiança és sobretot que, fora de la part alta (on es perd tota *-N'*), hi hauria d'haver *tudún i no obstant era sense *-n* a Vilac i també ho registrava així el savi poeta Condò (de Montcorbau); és veritat que en el plural la *N* es perd pertot, ço que anulla el testimoni d'una part d'aquells pobles.

De tota manera resta probable que el mot, almenys a gran part de la vall, és manlleu del català pallarès: per la manca de *zn*, i per la xocant accentuació (que s'explica millor en un manlleu). I el fet que ni Rohlf, ni el TdF ni els diccs. bearnesos no n'hagin trobat rastre reforça la sospita d'un catalanisme aranès. I llavors la *u* (= *o*, en principi) deixa de valer com a testimoni del timbre etimològic del mot. Altrament ja hem vist que el mot a penes ha existit en occità (fora de l'isolat hapax llgd. de 1300).

Passem ja als testimonis llatins, entre els quals és clar, i explícit, el que St. Isidor de Sevilla ens dóna d'una forma TITUS: «Columbae --- aves mansuetae --- palumbes, eo quod sint farsae, a pabulo —quas vulgus *titos* vocant—, avis casta, ex moribus, appellatur --- nam dicitur quod, amisso corporali consorto, solitaria incedat»; l'íncis només figura en els còdexs de la família (var. *thitos* T), però no en B, C, K (ed. Lindsay, XII, § 7, 62); ço que rebaixa la certitud que aquest mot vingui ja del sant, si bé en tot cas li ha de ser coetani o poc menys.

També apareix *titus* en el gallo-romà Polemius Silvius (ja anterior, que Thomas data de 449), en llista de noms del regne animal: es tracta d'una llista sense traduccions, però podem estar segurs de la identificació amb el nom isidorà, perquè Polemius (543.26) agrupa els mots per semblances zoològiques (no sempre gaire precises, però no barreja, p. ex., ocells amb peixos) i el posa junt amb *titiunculus*, espècie de falcó petit; comenta AntThomas: «la latinité du mot *titus* 'pigeon sauvage, ramier' n'est formellement attestée que par un scholiaste de Perse, dont il est impossible de fixer la date, et par Isidore de Séville: le témoignage de Polemius S., qui rapproche *titus* et *titiunculus* dans